

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ VISZONYA.

(Első közlemény).

Az egyház számtalan vonatkozásban érintkezik e földi világgal s valamennyi vonatkozásában legkényesebb az, a melyben az állammal van. Mert az állam nemcsak e viszonyánál fogva, hanem magában és magáért is mindaddig, míg van benne valami keresztyéni, míg van valami köze a keresztyén üdvkijelentéshez, mindig tárgya a keresztyén theológiának, s ebben úgy a dogmatikának, mint a morálnak és az egyháztörténelemnek is. Épen, mert az államban valósul meg és lehet a földi lét határain belül lehetőleg teljessé a keresztyén ember hite, abban ismerhetjük föl az erkölcsi közélet Isten által akart rendjét. És mivel a keresztyén hit-erkölcsi életnézlet az idők folyamán soknemű változáson ment át, azért az állam és egyház egymáshoz való viszonya kérdésének nagy és változatos története van, melyet tanulságos dolog tanulmányozni.

Úgy dogmatikánk mint morálunk, valamint egyháztörténelmünk is az új *testamentum* alapján állván, lássuk mindenekelőtt annak tárgyunkra vonatkozó tanítását.

Jézusnak kijelentett igéje és működése nem terjed ki az állami életre. Valamint János 18, 36-ban tett kijelentése szerint *az ő országa nem e világból való*, úgy ő a maga uralmát, eltérőleg az állami uralom lényegétől, nem a külső hatalom formájában és eszközeivel gyakorolja. Az ő parancsolatai és az ő törvénytárgyazata, melyet a Mózes által kijelentett törvényeknek ad, nem arra valók, hogy mint hatalmi parancsolatok, a külső cselekedeteket illetőleg betű szerinti értelemben vétessenek az ő országának tagjai által. Inkább az érzülethez fordulnak azok, hogy ez, áthatva és vezetve az erkölcsi alapkövetelmények által, tekintettel minden különböző, konkrét és egyéni életviszonyra, teljes tisztaságában valósuljon meg. De mikor Jézus azt mondá ki: *adjátok meg a mi a császáré, a császárnak és a mi Istené, Istennek* (Máté 22, 15.

k. k., Márk 12, 13. k. k., Luk. 20. 20. k. k.), ezzel az ő országa tagjainak már elvi kijelentést tesz ahhoz való viszonyukat illetőleg, a mit mi államrendnek nevezünk Jézusnak ezen szavai szerint a világi felsőbbség hatalmának elismerése és az Isten iránti engedelmesség, egymás mellett minden nehézség nélkül megállhat

Amde Jézus eme szavaival már elválasztotta egymástól a világi és a lelki hatalmakat, a mi pedig úgy pogány mint zsidó álláspontról új és ismeretlen dolog volt. A pogány álláspont szerint az ember legmagasabb, az Istenséghez való viszonyára vonatkozó tényei is az állami törvényhozás és ennek hatalmi parancsolatai alá estek, volt légyen bár a hatalom egyes uralkodók, vagy egész nagyobb erkölcsi testületek kezében, és az imperátorok kultusza maga is alkotrészévé leve az államvallásnak. A zsidó nép ellenben theokrátiát akart és óhajtott maga fölé, melyben a politikai intézményeket is vallásos kijelentés határozta meg és a melyben az Úr népének egy, pogányok által vezetett állami kormány alá rendelése kizárt dolog volt. Így hát jól nevezi Geffken („*Staat und Kirche*“ 1875) Jézusnak szavait „a történelem fordulópontjának” és jól mondá Ranke is („*Weltgeschichte*“), hogy „mind ama főséges igék között, melyek Jézus ajkairól elhangzottak, egyetlen egy sem volt fontosabb és következményeiben jelentékenyebb, mint ez.”

Jézus ama mondásából azt kell tehát következtetnünk, hogy ő a császárnak hatalmi főségét isteni akaratra vezette vissza. Pál apostol aztán teljes nyomatékossággal tanítja, hogy a felsőségi hatalom Istentől rendeltetett és hogy a hatalmaságnak, még ha az pogány is, engedelmeskednünk kell. Nem mond ennek ellene az új testamentom azon tanítása sem, hogy „*az Istennek kell inkább engedni, hogynem az embereknek*“ (Csel. 5, 29), a mennyiben ez csak azt mondja, hogy azon esetben kell inkább engedni Istennek, mint az embereknek, ha ezen emberek Isten parancsolataival föltétlenül ellenkező dolgokat parancsolnának nekünk.

Ezen felsorolt három szentirati helyen kívül még I. Timótheus 2., 1. 2-ben olvassuk azt, hogy *legyenek könyörgések... a királyokért és minden méltóságban helyezetttekért*, a mihez még I. Péter 2, 13—15-ben adott ezen bibliai szavak jönnek: *annak okáért engedelmesek legyetek minden emberi rendelésnek az Úrért, akár királynak, úgymint felső méltóságban helyezettnek, akár tisztartóknak... mert úgy vagyon az Isten akara ja*, és ezzel felsoroltunk minden újszövetségi helyet, mely a lelki és a világi hatalom egymáshoz való viszonyára vonatkozik.

És ennyi teljesen elég is arra, hogy egyházunk tudósai fölépíthessék ez alapon az állam és az egyházra vonatkozó dogmatikai és ethikai tanaikat

Lássuk először is egy amerikai református theologusnak, *Hodge Károly* hittudornak, princetoni theologiai tanárnak, tárgyunkra vonatkozó dogmatikai fejtegetését (*Systematic Theology*, 1875-iki kiadás II. kötet, pag. 604—606.).

„A mennyiben a vallás — fejtegeti Hodge — lényegileg lelki, benső állapot, Krisztus országa, ha igazán újjászülöttekből áll, nem látható test, kivéve, hogy a jóság is láthatóvá teszi magát külső nyilatkozatai által. Ámde a mennyiben Krisztus oly kötelességeket rótt népére, melyek szükségessé teszik, hogy külső társaságba szervezzék össze magukat, önként következik, hogy van a világban Krisztusnak látható országa és lennie is kell ennek. Szükséges a keresztyénekre nézve, hogy társuljanak közisteni tiszteletre, gyülekezeti tagok befogadására és kizárására, a sakramentumok kiszolgáltatására, az igazság fentartására és terjesztésére. Ezért hát egyházakba formálódnak össze és együttesen alkotják Krisztusnak földi, látható országát, mely mindazokból áll, kik az ő gyermekeikkel együtt az igaz vallásnak hívei.

A mi pedig ez ország természetét illeti, az

1-ször *is lelki*, vagyis nem e világból való. Nem analóg az a többi országokkal, melyek fennállottak, vagy még ma is fennállanak az emberek között. Különböző eredete és más czélja van annak. Az emberi birodalmak emberek közt szerveztettek Istennek providenciális uralma alatt, a társadalom világi jólétének előmozdítására. Krisztus országa közvetlenül Isten által szerveztetett, vallásos czélok előmozdítására. Lelki az, vagyis nem e világból való, továbbá azért is, mert nincsen hatalma tagjainak élete, szabadsága vagy vagyona fölött és mert minden világi dolog kívül esik biráskodási ügykörén. Előjoga pusztán abból áll, hogy hirdesse Istennek igazságát, a mint az kijelentetett az ő igéjében és hogy megkivánja, hogy azon igazságot vallják és annak engedelmeskedjenek mindazok, kik biráskodása alá tartoznak. Nem hozhat az döntő ítéletet a politika, vagy a tudomány kérdéseiben, mint a melyekben a biblia döntő ítéletet nem hozott. Krisztus országa tehát jelen állapotában még annyiban sem világi, a mennyiben világi volt az ókori theokrácia. E theokrácia nemzetileg szervezte a zsidókat s irányítólag hatott minden ő, községi és nemzeti, valamint társadalmi és vallásos ügyeikre s eszerint semmi-nemű más nemzeti szervezettel nem létezhetett időben és térben együtt, míg a Krisztus országa, melynek az a rendeltetése,

hogy magába öleljen minden más országot. fennállhat bármely polgári kormányzati forma alatt is, a nélkül, hogy ezzel ellentétbe kellene jönnie.

Különösen ezen szempontból nyilatkoztatta ki Krisztus, hogy az ő országa nem e világból való. Az ő közvetlen célja az volt, hogy királyságra való igényét igazolja azon váddal szemben, hogy egy ilyen igény nem férhet össze a polgári felsőség vagy a római császár tekintélyével. Azt akarta ő mondani, hogy az ő királysága olyan természetű, mely nem szükségképen hoz összeütközésbe semminemű polgári kormány törvényes tekintélyével, a mennyiben az ő országa teljesen más területre tartozik. Olyan dolgokkal foglalkozik az nevezetesen, melyek kívül esnek a világi hatalom területén és mindent érintetlenül hagy az, a mi különösebben a polgári előjárók hatáskörébe tartozik. Krisztust tehát elismerhetik királynak és engedelmeskedhetnek neki, mint királynak, azok is, kik mindig készek megadni a császárnak mindazt, a mi a császáré. Az egyháznak tehát minden olyan formája és igénye, mely nem egyeztethető össze az állam törvényes tekintélyével, ellenkezésben van a Krisztus országának természetével, a minőnek ő ezt maga kinyilatkoztatta.

2-szor. *Krisztus országa katolikus, vagyis egyetemes.* Magába öleli az mindazokat, kik az igaz vallást teszik magokévá. Nincs az egyetlenegy szervezethez sem hozzá kötve, hanem valamennyit magában foglalja, mert valamennyien Krisztus tekintélye alatt állanak, és azon törvényeknek vannak alávetve, melyeket ő tett le az ő igéjében. És mivel minden keresztyén be van foglalva Krisztus országába, mindenkinek az a kötelessége, hogy ismerjék el egymást, mint egy nagy közösség tagjait, és mint egy és ugyanazon uralkodó alattvalóit.

3-szor. *Krisztus országának ezen alakja mulandó.* Egy magasabb formába fog az átváltozni bűn nélkül való idveségre, mikor Jézus másodszor is el fog jönni. Mint külső szervezet, bizonyos célok elérésére rendeltetett, és mikor ezen célokat elérte, meg fog az akkor önmagában szünni.

4-szer. *Krisztus országa nem demokrácia, sem nem arisztokrácia,* hanem igazi királyság, melynek Krisztus az egyedüli uralkodója. Ebből az következik:

1. Hogy az államnak nincs ahhoz joga, hogy törvényeket hozzon az egyház hitének megállapítására, istentiszteletének rendezésére vagy fegyelmének kiszolgáltatására. Az állam az egyház tisztviselőit sem be nem állíthatja, sem le nem teheti.

2. A polgári tisztviselőnek, mint olyannak, az ő hivatala

erejénél fogva, nincs semminemű hivatali tekintélye Krisztus országában, még kevésbé lehet egy ilyen tisztviselő az egyháznak feje.

3. Az egyházi hatalom nem illeti meg végső fórumon sem a népet, sem a papságot. Minden hatalmuk tisztán képviseleti, egyszerű végrehajtó hatalom, mely Krisztustól ered, melyet mások az ő nevében gyakorolnak, még pedig azon törvények szerint, melyeket ő igéjében fektetett le“.

Eddig az amerikai református dogmatikus.

És most lássuk egy németországi tudós lutheránus theologusnak, *dr. Luthardtnak* tárgyunkra vonatkozó ethikai fejtegetését. (Előadások a kereszténység erkölcsstanáról. Fordította Csiky Lajos stb. pag. 153—154.)

„A ker. egyházat a maga sajátlagos lényege határozottan elkülöníti az állam területétől. Az egyház nem az állam teremtménye, hanem létének önálló gyökerei vannak. Magában véve önálló hatalom, mint a hogy a vallásos élet területe is önnálló a jogérettel szemben. A keresztyénség előtti világban a vallás és annak gyakorlata az állam dolga volt. A dolgok keresztyén rendje azonban a két területen nyugszik. Államot és egyházat lényegileg különböző és egyenjogú két nagyságként tekinteni: ez a keresztyén világnézet jellemző vonása és a keresztyén társadalmi rend alapja. E két hatalom közül egyik sem szolgálja, de ura sem a másiknak. Különbözők a feladataik, melyeket külön-külön kell megoldaniok. Az egyház nem az állmnak és az állam nem az egyháznak köszönheti a maga hivatását, mert a kettő független egymástól. De egymással mindenestre összeköttetésben állanak. A két területnek feltétlen elválasztása egymástól csak elvonás, de nem valóság, csak elmélet, de sehol sem tény és sohasem is fog tény lenni, mert lehetlenség. A reális életkörök a legkülönbözőbb módon egymásba vannak szövődve. Egyiket a másik szolgájává lehet tenni, de a kettőt egymástól elválasztani nem lehet. Minden ilyen kísérlet nagyobb összeütközésekre vezet, mint a milyenek azok, melyeket általok elkerülni akarunk, mert ezekkel a kísérletekkel a valóság ellen küzdenénk. Papiron, igenis könnyen lehet létesíteni ilyen elválasztást. Egy jogilag iskolázott fő egy nap alatt könnyen csinálhat olyan alkotmányt, mely az állam és egyház teljes elválasztásának elvét következetesen keresztülviszi. De más egy törvényterv a papiron és ismét más annak az életben való megvalósítása. Könnyen megférnek egymással a gondolatok, de a térben erősen összeütköznek a dolgok.

És a mit elválasztásnak neveznek, az csak a területek egyikének megkárosítása volna. Amaz államokban is, melyek-

ben az állam és egyház egymástól látszólag külön vannak választva, a kettő kölcsönös viszonyának csak más alakjára találunk. Ott sem állanak minden összefüggés nélkül egymással szemben; viszonyuk talán szabadabban van rendezve és mindkét életkörnek szabadabb és önállóbb mozgás van engedve. A két intézmény közül egyik se avatkozzék be a másik feladatába. Az állam ne szabja ki az egyháznak, hogy mit és mint kelljen prédikálni, és a lelkeket gondozni; és az egyház ne írja elő az államnak, hogy jogilag mint rendezze a polgári ügyeket. De mindkettő szolgáljon a másikkak, hogy így együtt szolgáljanak a nép közéletének. Az állam szolgál az egyháznak, a mennyiben rendelkezéseit jogvédelemben részesíti, és így lehetővé teszi, hogy feladatait békességben és biztosságban teljesíthesse; az egyház szolgál az államnak, a mennyiben tagjai lelki életét előbb viszi és emeli s ez által erkölcsi erőt és képességet ad az állami köteleességek hűvőbb teljesítésére. Ekként a kettőnek egymás mellett önállólag és mégis egymással szövetségben kell állaniok. Nem elég, hogy, a mint szokták, szabad egyházzól beszéljünk szabad államban. Mert összefüggés nélkül és közönyösen nem állhatnak meg egymás mellett, hanem élő kölcsönhatásban és közösségben kell lenniök.

Imé az állam és egyház egymás közötti viszonyainak megoldása a bibliában, a dogmatikában és az etikában!

De mit tanít e kérdésről *a történelem*?! Van-e a fentebb elmondottaknak csak egyetlenegy olyan pontja is, melyet a történelmi események folyamán e földi világ emberei egy, vagy más alakban meg ne hamisítottak volna?!

I.

A keresztyén időszámítás nyolcz első századában.

Állam nem állhat fenn törvények nélkül és az állam igen sokszor törvényeket szab az egyházaknak is; az egyházak is adnak önmaguknak törvényeket, melyek rendes viszonyok között függetlenek ugyan az államtörvényektől, de azért ezekre való folytonos vonatkozással alkották.

Azt hisszük, hogy helyes úton fogunk járni, ha tárgyunkat a következő három szempont alatt vesszük vizsgálat alá:

1. *Beszélünk azon általános állami törvényekről, melyek a keresztyénekre nézve alattvalói hűségök bebizonyítását esetleg nehézzé tették, s az állam és az egyház emberei között összeüt-községekre adtak alkalmat;*

2. *beszélünk azon külön állami törvényekről, melyek különböző országokban és egymást követő időszakokban oly czéllal*

hozattak, hogy a keresztyén társadalmat szabályozzák és az egyház szervezetét megállapítsák;

3. beszélünk azon belső szabályzatokról, melyeket vagy az őt megillető törvényhozói hatalmánál, vagy az államtól való függését elismerve, alárendelt törvényhozói minőségében hozott az egyház.

1. A keresztyének az állam általános törvényei iránti magatartását a keresztyén történelem kezdetén nagyjában jól megszabja a már idézett Krisztusi mondás: *adjátok meg a mi a császárnak, a császárnak*, és Pál apostolnak a (Róm. 13. v.) szintén említett tanítása. Úgy látszik, hogy az egész első század alatt nem merültek föl komoly nehézségek az alattvalóság kérdésében s az első egyház mindössze csak annyiban állott ellentétben a birodalom törvényeivel, hogy a keresztyénség nem volt tényleg bekebelezve az elismert vallások közé, hogy nem volt az „*religio licita*“. Ámde *Tertullian* azt mondja, hogy a keresztyénség észrevétlenül becsúszott az elismert vallások közé, *Tibérius* pedig, vevén *Pontius Pilátus* jelentését, Jézusnak épen az istenek között akart helyet adni (Apol. cap. 5 és 26). *Plinius* bythiniai helytartónak *Tarján* császárhoz Kr. u. 111 körül intézett levele úgy írja le a keresztyéneket, mint törvénytartó népet, kik „ünnepeles esküvel kötelezik el magokat, még pedig nem valami vétkes szándék kivitelére, hanem csalást, lopást vagy házasságtörést nem követnek el“; ámde, mikor arra szólította föl őket, hogy az istenek és császárok bálványszobrait imádják és átkozzák meg a Krisztust, ennek teljes erővel ellenszegültek. Az okozott ezen időben legtöbb zavart a pogányok és a keresztyének között, kik immár elég számosan voltak arra nézve, hogy magokra vonják a közfigyelmet, sőt hogy a pogányság legyőzésére is kilátásuk lehessen, hogy tartózkodtak mindentől, a mi a bálványimádásnak csak látszatát is viselte. Már pedig arra gyakran került alkalom, hogy a keresztyéneket, ha gyanuba fogták, áldozatra, vagy a császár istentiszteletszerű imáadására akarták kötelezni, vagy hogy polgári avagy katonai életök folyamán bálványimádáshoz hasonló kötelességek teljesítését rótták rájuk. Adatok hiányában mindeddig nincsen az eldöntve, hogy a második és a harmadik századokban élt keresztyének mennyiben vetették magokat alá a császári hadseregben való szolgálat kötelezettségének, ámde egyes keresztyén íróknak, főként pedig *Tertullian*nak (De Corona Milit cap XI.) iratai és erre vonatkozó érvei arra engednek következtetni, hogy az őskeresztyének a katonai szolgálatot magában véve bűnösnek nem tekintették. *Tertullian* (De Idololatria cap. XIII) egész részletesen

felsorolja, hogy a keresztyén mely pogány vallásos szertartásban és miként vehet részt. Szerinte keresztyén részt vehet az áldozati processióban, egyszerűleg vele menvén azzal, ámde áldozatokat nem vihet, sem mást ebben nem helyettesíthet, az áldozati állatokat az oltárra nem helyezheti, a pogány templomokat nem látogathatja, az áldozatoknál mondani szokott szent szavakat ki nem ejtheti, sem a bálványokra nem esküdhetik. Majd azt vitatja meg, hogy mitevők legyenek a rabszolgák és a hívő szabad emberek, mikor uraik vagy patronusaik hivatalból ténykednek az áldozatok körül. Másutt meg (Apol. cap. 34.) azt fejtegeti, hogy a császárt igenis szabad úrnak nevezni, csak Istennek nem kell őt szólítani.

Azon kérdésre nézve, hogy vajjon a keresztyének tartoznak-e engedelmességgel viseltetni az állam általános törvényei iránt, íróik egyhangúlag és egyértelemmel igenlő feleletet adnak. S valójában a keresztyének minden vádaskodás ellen loyaltásukra való hivatkozással védekeznek. Így *Justin* vértanú (Apol. 1, 17.) azt mondja: „bárhon legyünk is, mi megfizetjük az általatok reánk kivetett adókat és béreket, a mint arra Ő megtanított minket“, és „míg mi minden más dologban egyedül Istent imádjuk, a földiekben kész örömmel alátok vetjük magunkat, elismervén, hogy ti az emberek királyai és uralkodói vagytok“. *Irenaeus* (v. 24.) még erőteljesebben fejezi ki magát, mikor az ördögnek szüntelen az ellenkezőre való csábításáról beszélvén, azt mondja, hogy „nekünk engedelmeskednünk kell a hatalmasságoknak és a földi tekintélyeknek, mint a melyeket nem az ördög, hanem Isten hozott létre“, és hogy „a királyok Istennek a szolgálói és azon Egynek parancsolatjából nyerték tekintélyüket, a kinek parancsolatjából lettek az emberek“. *Tertullian* (Apol. cap. 42.) élénk színekkel rajzolja a keresztyén és a pogány életnek az állami rend fentartása tekintetében való egyezőségét, minden kétséget kizárólag kijelentvén, hogy az egyháznak e tekintetben az a meggyőződése, hogy míg az egyezőség általános kötelesség, a meg nem egyezés csak különös kivétel lehet. Szavai ezek: „Ennélfogva nem piac, nem vásárcsarnok, nem fürdők, boltok, hivatalok, törvénytáblák, vásárok és a ti többi közlekedési eszközeitek nélkül élünk mi együtt korunkban: hajóznak mi is veletek, katonáskodunk is, földet is művelünk, kereskedést is űzünk; azután meg foglalkozunk különféle mesterségekkel, s munkáinkat a ti hasznatokra fordítjuk“.

De a keresztyén egyház későbbi történelmében a problémáknak egész új serege támadt azon körülményből, hogy a világi hatalom tetteleg is beavatkozott az egyház benső ügyeibe.

Ez aztán azon kérdés megvitatására vezetett, de a melyre elméletileg soha megfelelni nem tudtak, hogy az egyház és ennek tagjai erkölcsileg mennyiben kötelezvék elleneszegülni az olyan törvénynek, mely indirecte bár, de hitők szerint veszélyesen érinti az egyház érdekeit. Nagy Gergely pápának Móricz császárhoz (582—602) azon ügyben intézett levele, hogy az megtiltotta minden állami hivatalt viselő egyénnek a pappá levést vagy a kolostorba lépést, egészen jól idézhető annak megmutatására, hogy miképen oldották meg ezen problémákat azon idő után, mikor az egyház már tekintélylyé nőtte ki magát az állammal szemben is: „A mi engemet illet, alávetvén magamat a te rendelkezésednek, elküldöttem ezen törvényt a föld különböző országaiba és ezen papiron, melyre följegyeztem gondolataimat, megmondottam az én főséges uraimnak, hogy ezen törvény ellene van a mindenható Isten törvényének. Így hát mind a két oldalon betöltöttem kötelességemet, mert megmutattam a caesar iránti engedelmességemet s e mellett nem hallgattam el azt sem, a mi Isten ellen való dolognak látszott én előttem“ (Gregori Magni Epistolae LII p. 65.).

2. *Voltak azután olyan külön állami törvények, melyek különböző országokban és egymást követő időszakokban oly célból hozattak, hogy a keresztyén társadalmat szabályozzák és az egyház szervezetét megállapítsák.*

E törvények az egyházat vagy mint egységes testületet vagy egyes köreiből, tisztviselőiből és tagjaiban egyénileg érintik. És azon törvények közé, melyek az egyház tagjait egyénileg illetik, még oda lehet számítani mindazon törvényeket is, melyek előjogokat biztosítanak azoknak, vagy ellenkezőleg, jogokat vesznek el azoktól, kik a keresztyén egyháznak nem tagjai. Ezek szerint azon állami törvények, melyek az egyházat directe érdeklik, a következő csoportokba oszthatók be:

1. olyan törvények, melyek előjogokat biztosítanak azoknak, vagy ellenkezőleg jogokat vesznek el azoktól, kik, mint olyanok tagjai vagy mint olyanok nem tagjai az egyháznak, a minők például a zsidók, a pogányok, az eretnekek és a hithagyók;

2. olyan törvények, melyek előírják és ellenőrzik az egyház személyi és anyagi szervezetét, melyek tehát ezen tekintetben előjogokat biztosítanak az egyház minden országbeli hivatalnokainak vagy ellenkezőleg egyes jogokat elvesznek tőlük;

3. olyan törvények, melyek az egyháznak s az egyház tisztviselőinek és tagjainak vagyoni ügyeit szabályozzák;

4. olyan törvények, melyek az egyházi, polgári és bűn-

ügyi jogügyletek és vétségek elbírálása tekintetében fölmerülő illetékességi kérdéseket illetik, — és végre

5. olyan törvények, melyek magának az egyháznak benső törvénykezésére tartoznak.

Természetes dolog, hogy ezen törvények közül az egyház történelmének egyik, a másokban a másik csoport törvény lép inkább előtérbe. S csakugyan úgy is áll a dolog, hogy ezen törvénycsoportok közül egyik vagy másik huzamos időközön át nem szerepel már vagy azért, mert az állam, törvényhozás tekintetében tétlenül állott, vagy mert nem voltak esetek, melyekre az állam a maga törvényeit alkalmazhatta volna. Így például a keresztyén időszámítás kezdetén az egyházra vonatkozó állami törvények mindössze egyes egyháztagokra kiszabott hátrányokban és büntetésekben állottak, míg a *Plinius* levele és a negyedik század elején a *Galerius* és *Diocletian* alatt keresztyén üldözések közötti időben az egyház szervezétének megállapításával, formális védelmezésével és az egyház anyagi javainak biztosításával foglalkozó törvények hozattak.

És csakugyan *Alexander Severus* (Kr. u. 222) uralkodása ideje táján *Milman* angol egyháztörténetíró előadása szerint, „a keresztyén püspököknek megengedettett, hogy elismert hivatali minőségükben megjelenjenek az udvarnál és keresztyén templomok kezdtek emelkedni a birodalom különböző részeiben, melyeknek földbirtokokat is kezdtek adományozni“. *Gibbon*, másik angol történetíró pedig, nagy művében ezen korszakról írván (c. XVI.) azt mondja, hogy „a keresztyéneknek megengedettett, hogy vallásos szertartásaik számára alkalmas épületeket emelhessenek és szentelhessenek föl, hogy községük részére, még magában Rómában is, földbirtokot vásárolhassanak, mint a kik lelkészeik választását olyan nyilvános, de egyszersmind olyan példás rendben végezték, hogy ezzel a pogányok tiszteletteljes elismerését is kivívták magok részére“.

De néhány évvel későbből a történelem már azt mutatja, hogy ezen előjogok nagyon is gyöngye alapon nyugodtak és csak *Konstantinnak Maxentius* fölött 312-ben aratott győzedelme után kezdték a keresztyén egyház, ennek tisztviselői és tagjai törvényes jogait és kötelességeit folyton haladólag és mind határozottabban megállapítani.

Nincs elég adatunk annak megállapítására, hogy *Konstantin* mennyire ment törvényei által a pogány szertartások elnyomásában, csak annyit tudhatunk *Eusebius* után, hogy *Konstantin* az áldozatoknak két fajtáját törölte el, nevezetesen a theurgiának, vagy magikának törvénytelen tényeivel egybe-

kapcsolt magánáldozatokat és azon állami áldozatokat, melyeket magok a császárok vagy az ő nevükben mások vittek az istenek elé. A Theodosius-féle kódex (XVI. 10, 2.) egy tétele *Constans* egy törvényéből, melyben ő atyjának egyik rendeletét idézi, meglehetősen a mellett szól, hogy az áldozatok általában eltöröltettek.

„Szünjék a babona, töröltessenek el az őrzöngő áldozatok. Mert a ki felséges fejedelmi atyánknak törvénye és az én ezen szelíd parancsom ellenére rajta fog éretni, hogy áldozatokat ünnepel: az ellen a büntetés és ezen ítélet érvényesnek nyilváníttassék.“ A Theodosius-féle kódexben elég világos nyomaira találunk azon törvényes intézkedéseknek, melyekkel Konstantin körülvette a keresztyén társadalmat, midőn elvette egyes előjogok élvezetét azoktól, kik rajta kívül állottak, mint pl. o. azon törvényben (Cod. Th. V. 1.), melyben arról szól, hogy vallási tekintetben bizonyos előjogok adandók. ámde egyedül „csak a katolikus vallás híveinek; az eretnekek pedig és a szakadárok nemcsak ezen előjogokból ki vannak zárva, hanem különféle szolgálatok által is köttetnek le és vettetnek azoknak alá. Elismerte az egyház szervezetét, midőn a rabszolgákat szabadon bocsáttatta „in gremio Ecclesiae“ (= az egyház kebelében) és föltéve, hogy „sub aspectu antistitum“, tehát az előjárók tudtával történt (Cod. Theod. IV. 71.) és támogatta annak intézkedéseit, vasárnapokon nem engedvén meg más foglalkozást, mint a rabszolgák szabadon bocsátatását (Cod. Theod. III. 12, 1, 2, 3.). Konstantin is fölszabadította a papságot a városi gyűlésekben való részvétel nyomasztó terhétől (Cod. Theod. XVI. 2; 1, 2, 3.). Intézkedés történt afelől is, hogyha valaki csak azért szenteltetné föl magát lelkésznek, hogy polgári kötelességei alól megszabaduljon, vissza kell őt az ő polgári jellegébe állítani (restitui et civilibus obsequiis inservire). Ez az egész törvény igen tanulságosan hasonlítható össze a vele ellentétes Justinián-féle törvényekkel (Cod. I. 4, 26), mint a melyek a tartományi városi gyűlések lényegesen alkotó részeiként állítják be a püspököket.

Azon 200 esztendő alatt, mely Nagy Konstantin és Justinián uralkodása közt telt el, a keresztyén egyházat egyenesen érintő törvények gyors egymásutánban hoztak minden területen. Gratián, Valentinián és Theodosius egyesült uralma alatt történt 380-ban Kr. u., hogy formális törvény hozatott, mely benne van úgy Theodosius, mint Justinián kódexeiben, arra nézve, hogy a keresztyénség legyen úgy keleten, mint nyugaton, a római birodalomnak kizárólagos

vallása : „Parancsoljuk mindazoknak, kik ezen törvényt olvasás, hogy vegyék föl a katholikus keresztyén nevet és rendeljük, hogy minden más idióták és őrültekek gyaláztassanak meg, kik eretnek nézeteikhez csatlakoznak és valamint találkozni fognak ők az isteni bosszúállás büntetésével, elnyerik karjaink ítéletét is, melylyel minket a Mennyei Biró feruházott“ (Cod. Just. I. I. 1).

E korszaktól kezdve, mint p. o. 399-ben *Arcadius* és *Honorius* törvényében (Cod. Theod. XVI. 11. 1) a törvények egész sorozata jelent meg az ítélezések illetékességeinek megállapítására, melyek a püspököknek kizárólagos ítélezési jogot adtak „vallásos“ dolgokban, de csak ezekben: „Valahányszor vallásról van szó, a püspököknek illik ítéletet mondaniok: egyéb ügyekben, melyek rendes vizsgálóbírókra vagy nyilvános törvényszéki eljárásra tartoznak: a törvényeknek kell engedelmeskedni.

A Theodosius-féle kódex legvégén áll egy úgynevezett „extravagans“ törvény *Valentiniántól*, *Theodosiustól* és *Arcadiustól*, „de episcopali iudicio,“ a püspöki biráskodásról, mely azt rendeli, hogy a püspökök ne foglaltassanak le a közönséges ügyek megítélésével, hanem ha olyan ügy adná elő magát, mely a keresztyénség lényegét illeti (quae pertineat ad Christianam facultatem), ebben a kerület legmagasabb rangú papi tisztviselője mondjon ítéletet.

Tárgyunkra vonatkozólag igen érdekes intézmény volt ezen korszakban az „*Audientia Episcopalis*,“ mely a Justinian-féle kodex első könyvében egy külön fejezetet alkot s mely alatt azon hatalmat értették, mely az egyház püspökeinek nemcsak lelki, hanem világi dolgok intézésére is adatott. Hatalom adatott nevezetesen nekiök arra, hogy a világi hatóságokkal együtt részt vegyenek a városok jövedelmeinek kezelésében, az ifjúságra való felügyeletben és különböző más polgári természetű ügyek kezelésében. De különösebben a püspökök azon hatalmát értjük az „*Audientia Episcopalis*“ alatt, hogy ők bizonyos világi jogokra vonatkozó esetekben meghallgathatták a vallomásokot és ítéleteket is hozhattak. Így például olvashatjuk (Cod. I. tit. 4. s. 8.) „A kik előleges megegyezés szerint szentszéki előljárók előtt akarnak perlekedni, ettől eltiltatni nem fognak. De próbára fog tétetni az ő ítéletük, legalább polgári ügyben, épen úgy, mint a hogy az önként választott bíró előtt történik“ és (ugyanitt s. 9.) „Püspöki bíróság legyen érvényes mindazokra, a kik a papok által való kihallgatást választották; és az ő ítéletüknek rendeljük, hogy ugyanolyan érvénye legyen, mint a milyennel

fel kell ruházva lenni a ti hatóságoknak, a kiktől felebbezni nem lehet.“

A püspököknek ilyen biráskodási hatásköre nem terjedt azonban ki a bűnügyekre, és csak azon esetben állott fenn, ha mindkét fél saját jószántából akarta a püspök által intéztetni ügyét. És a püspökök ilyen ítélete alól nem volt felebbezés. Nem más volt pedig ezen intézkedés, mint az állam részéről azon, még az apostoli korszakból fenmaradt szokásnak elfogadása és megerősítése, mely szerint a keresztyéneknek saját ügyesbajos dolgaikat, Pál apostol utasítása szerint (1 kor. 6), a pogány birák helyett saját keresztyén egyházi előljáróságaik által kellett elintéztetniök. Volt idő, midőn Rómának világi hatalma hajlandó volt még tovább is menni e téren. *Eusebius* előadása (Vit. Cons. IV. 27.) és *Sozomen* szerint (I. 9.) *Konstantin* úgy rendelkezett, hogy polgári vitás ügyekben egyik fél még a másiknak akarata ellenére is választhatja a püspököt bírónak és ennek határozata döntő és a világi hatóságok által okvetetlenül végrehajtandó. Ezen intézkedés azonban rövid ideig állhatott fenn, sőt egyes jogtörténelmi kutatók kételkednek is abban, hogy *Konstantin* adott volna ki valaha ilyen irányú dekrétumot. Nyugaton későbbben, igenis, állott fenn ilyen törvény: megtaláljuk ma *Nagy Károly* törvényei között; *III. Incze* pápa nagy súlyt helyez reá (Decret. Greg. I. lib. 2, tit. I. 13.) és tényleg nagyon alkalmas is volt ez arra, hogy a pápaság világhatalmi igényeinek teljesülését előkészítse.

Azon külön büntetések, melyek a papság által elkövetett erkölcstelenségekre szabattak ki, szintén egy részét képezik azon törvényeknek, melyek az egyház szervezetét szabályozzák és támogatják. Ilyenek voltak *Valens* és *Valentinian* által Kr. u. 370-ben, az egyházi emberekre kiszabott büntetések (Cod. Theod. XVI. 41, 20.) „ex ecclesiasticis vel qui continentium se volent nomine noncupari, viduarum ac pupillarum domos adeant“ (= sőt az egyházaink közül is azok, a kik szorosan hozzá tartozóknak akarják magokat tekinteni, az özvegyek és árvák házáat látogassák meg), ezen egyházi emberek „publicis exterminari judiciis“ voltak, vagyis nem tartoztak a nyilvános bíróságok alá, és semminemű javadalmat nem fogadhattak el, mely olyan asszony végrendeletében foglaltatott, kihez ők a vallás ürügye alatt csatlakoztak. Az egyházra vonatkozó törvényeket nyilvánosan olvasták föl a templomokban, a mely szokás ezen keresztyén épületek közelmertetésének érdekes bizonyítéka. Így olvasták föl például az épen most idézett törvényt, valamint *ifjabb Theodosiusnak*: a nesto-

rianusok elleni törvényét és *Nagy Konstantinnak, Athanasius* absolutiója ügyében az alexandriai egyházhoz intézett levelét; és ezen szokás a törvények végén megvolt a nyugati góthoknál is, a mely népnek törvényeiben ilyen kifejezések olvashatók: „a fentebbi összes törvények felolvastattak a toledói Szent Mária templomban január 23-án“.

Azon törvények, melyek a keresztyéneket illetőleg *Nagy Konstantin* kora és a 438-ban kiadott Theodosius-féle kódex ideje között keletkeztek, legnagyobbbrészt megtalálhatók ezen kódex 16-ik könyvében. Tudjuk, hogy ezen egész kódex a nevezett évben mind a keleti, mind a nyugati birodalomban kibirdettetett. A legközelebbi ilyen törvényhozási esemény *Justinián* uralma alatt történt a VI. század közepén. *Justinián*-nak az egyházra vonatkozó törvényei kódexének első könyvében és a császári constitutiókat tartalmazó novelláiban láttak napvilágot, s megerősítik egyebek közt az egyháznak azon jogát, hogy az életben vagy a halálos ágyon reá hagyott javadalmakat elfogadhatta, hogy a foglyok kiszabadítása s a szegények gondozása végett végrendeletileg reá bízott vagyontokat kezelhette, s intézkedtek azok jogairól, kötelességeiről és általános teendőiről is, kik magokat a szerzetesi életre adták. *I. Leónak* egyik törvénye (Cod. I. 12, 6.) 406-ban a birodalom minden részére kihatólag szabályozza a szentélyek sérthetetlen jellegét.

Justiniánnak minden részletre kiterjedő törvényeiben, különösen a melyek Kr. u. 535 és 565 között hoztattak, számtalan vonatkozást találunk a keresztyén egyházra. Lássuk ezeket a fentebbi osztályozás szerint.

1. Az olyan törvényekre, melyek előjogokat biztosítanak azoknak, vagy ellenkezőleg jogokat vesznek el azoktól, kik, mint olyanok, tagjai vagy mint olyanok, nem tagjai az egyháznak, egy példa az 52-ik constitutio, császári rendelet, mely a zsidókat, a samaritánusokat, a montanistákat és egyéb eretnekeket kizárja mindazon előnyökből, melyek az orthodoxokat a városi tanácsokban való szolgálatból kifolyólag megilletik és a törvényszékek előtti bizonyágtételük is csak azon esethen fogadtatott el, ha az valamely orthodox vallású panaszos, avagy az állam érdekében álló dolognak látszott. Másik ilyen törvény még az, mely a keresztszüle és a keresztyermek közötti házasságokat tiltja (Cod. V. 4, 26.) és pedig azon az alapon, mert „semmi más nem képes oly biztosan őszinte rokoni vonzalmat hozni létre s ezáltal visszatartani a házasságnál, mint az ilyenmű kötelék, mely által Isten közvetítésével lelkek kapcsoltatnak együvé.“

2. Az olyan törvényeket illetőleg, melyek az egyház szervezetét szabályozzák és védelmezik, teljes a Justinian törvényhozása és a 134-ik novella maga is egy kis kódex. A püspököknek, papoknak, diakonusoknak és a barátoknak megtiltatott, hogy bármiféle polgári teendőt is magokra vállaljanak. A püspököknek nem volt szabad a metropolita vagy a császár engedélye nélkül helyről-helyre járni. A püspököknek, pátriarcháknak és érsekeknek évenként egyszer vagy kétszer, a fenforgó, sokszor polgári természetű ügyek és vétségek megvizsgálására össze kellett gyűlniök. Az 59-ik novella megtiltja, hogy a „szent misztériumokat“ magánházakba is bevigyék, hacsak ezt a püspök valamelyik lelkésze közreműködésével meg nem engedi. A klérus tagjainak számát s a papszenteléssel járható kiadások mennyiségét szintén szigorúan veendő törvények írták elő. (Nov. Anth. 3, 5, 16.)

3. Az egyház vagyoni ügyeit szabályozó törvények közül fontos a 7-ik rendelet. Azt az általános elvet mondja ki, hogy semmiféle egyháznak vagy egyházi hivatalnoknak nem szabad elárusítás, csere vagy örökös bérbeadás útján az egyházi ingatlan vagyontól vagy az egyház szent edényeitől megválni, hacsak nem a foglyok kiváltása érdekében, vagy ha a kormány, a kellő árt látván felajánlva, az eladást nem sürgeti. Egy későbbi törvény (Nov. Anth. 43.) megengedi az ingatlanok eladását azon esetben, ha az egyház nem képes az állami adókat megfizetni, vagy ha az ingatlanok tisztességes bevételt nem biztosítanak. Egy még későbbi törvény (Nov. Anth. 67.) pedig arról intézkedik, hogy az egyháznak a foglyok kiszabadítására vagy a szegények gondozására végrendeletileg hagyott ingatlanok is eladhatók, ha azok más-ként mitsem jövedelmeznének. Intézkedtek ezen állami törvények a templomok, kolostorok és imaházak építési költségeinek fedezése ügyében is (Nov. Anth. 69, 2.).

4. Azon törvények, melyek az egyházi, polgári és bűnügyi jogügyletek és vétségek elbírálása tekintetében fölmerülő illetékességi kérdéseket illetik, ezen korszakban természetesen mindinkább előtérbe léptek és a már idézett utolsó novella, e tárgyat illetőleg, számos intézkedést foglal magában. A 80-ik novella például azt rendeli, hogy a barátok, remeték, vagy apácák elleni ügyleteket a püspök elé kell vinni; a 129-ik novella pedig azt, hogy ha a kirendelt bíró halogatná a döntést, a püspök sürgesse ezt ítélethozatalra, avagy maga vizsgálja meg újonnan az ügyet, hozzon abban ítéletet s a hanyagságról tegyen jelentést a császárnak. Intézkedés történt arra nézve is, hogy vidéki helyeken a bíróból és a püspökből állít-

tassék össze bíróság, úgy hogy ne kelljen az ügyet a fővárosban székelő bíróság elé vinni. Kimondatott, hogy az olyan püspökök, kik részrehajlólag szolgáltatnak ítéletet, megbüntetendők. A 134-ik novella fontos intézkedéseket tartalmaz, a mennyiben kimondja, hogy a papi testület bármely tagja ellen felmerülő panaszok első sorban a püspök elé terjesztendők, kinek ítéletét, ha tíz nap alatt mind a két fél elfogadja, a világi bíró végrehajtani tartozik; ha pedig valamelyik fél nem fogadja el az ítéletet, a polgári bírónak újra meg kell az ügyet vizsgálnia és ha a két ítélet különbözik egymástól, felebbezésnek van helye. Bűnügyekben pedig, ha a püspök elmarasztaló ítéletet mondott ki, az elítélt pap, az egyházi törvény szerint megfosztandó minden ő tiszteleti állásától és fokától s azután a polgári bíró által ítélandó el. Ha az ilyen bűnöst először polgári bíró elé viszik, ez tartozik az ügyet a püspökhöz áttenni, a ki, ha vétkesnek találja a papot, megfosztja őt egyházi hivatalától s elítélés végett visszaszolgáltatja a világi bírónak. De ha a püspök nem találja őt bűnösnek, azon esetben nem is fosztja meg hivatalától, hanem biztonságba tevén. ügyét végeldöntés céljából fölterjeszti a császárhoz.

5. A mi pedig végül azon törvényeket illeti, melyek magának az egyháznak benső törvénykezésére tartoznak, fontos a 120-ik novella, melynek 1-ső szakasza ünnepélyesen törvényerőre emeli mindazon szent egyházi törvényeket, melyeket a niceai, konstantinápolyi, efézusi és chalcedani zsinatok hoztak. *Justinian* uralkodása után a keleten Kr. u. 726-ban kezdődő ikonoklasztikus vitának van tárgyunkra vonatkozó érdekes jelentősége, azon szempontból, hogy a keleti császárok mily nagy ellenőrző törvénykezési hatalmat vívtak ki magoknak az egyháznak istentiszteleti ügyeiben is. *Justinian* meghódítván magának Itáliát, valamennyi törvényét átvitte a meghódított tartományokba, az eredetileg görög nyelven írt novellákat lefordíttatván latin nyelvre. Amde *Justinian*nak Itáliában vívott diadalait megelőzőleg a *Theodosius*-féle kódex már *II. Alarik* király által Kr. u. 506-ban csaknem teljes egészében bevétellett a nyugati góthok kódexébe. *Alarik* után ipa, *Theodorik* foglalván el a trónt, egyesítette a keleti és a nyugati góthok királyságait. Ezekből az világlik ki, hogy a VI. század elején az egyházra vonatkozó törvények, melyek a *Theodosius*-féle kódexben és a *Justinian* kódexében és novelláiban foglaltattak, keletről és nyugotról csaknem ugyanazon időben vezettetek be Itáliába., a miből ismét arra lehet következtetni, hogy a barbár királyok törvényhozásának alap-

jául Justiniánnak, valamint az ő elődeinek törvényhozása fogadtatott el.

Ámde okunk van föltételezni azt is, hogy a barbár királyok sokkal kevésbé voltak hajlandók beleavatkozni az egyház belső ügyeibe, mint a hogy ezt a keleti császárok tették. Ezen barbár királyok többnyire ariánusok voltak, kik a theologiai kérdésekben nem rendelkeztek olyan mélyreható finom érzékkel, a minővel kelet egyes uralkodói bírtak s közülök egyesek valósággal kitűntek vallásos türelmökkel, vagy más oldalról a vallásos dolgok iránti közönyösség jellemezte őket.

II. *Klothér* királynak Kr. u. 615-ben kelt egy edictumában nyilván ki van mondva azon elv, hogy papi egyént első ízben egyházi, nem pedig világi bíróságnak kell elítélnie és hogy ha papi és világi egyének közt merül föl valamely bíróság elé tartozó ügy, ezen bíróság az egyház főbbjeiből és a rendes világi bíróból állíttassék össze. A ripári frankok törvénye (Lex. Rip. §. 3., LVIII. §. 1.) úgy intézkedik, hogy a papság fölött a római törvény alapján kell ítélni. A sáli frank törvény. a maga legrégebb formájában, kevés jelét viseli magán az egyházi törvényhozásnak, de későbbi alakjában a *Nagy Károly*-féle egyházi törvényhozás nyomait mutatja.

A különböző angol királyságokban uralkodott szász királyok törvényei mind arra mutatnak, hogy a római egyház már ekkor nagy befolyással volt az illető országok törvényhozására. *Ethelbert* kodexe, ki, úgy látszik, Kr. u. 561 körül kezdett uralkodni, általános érdekű tárgyakra nagy számú pontos rendelkezést tartalmaz, melyek közül csak az első tartozik az egyházra, azon intézkedéssel, hogy az ellopott tárgy az érték tizenkétszeresével, a püspöktől ellopott tárgy az érték tizenegyszeresével, a paptól ellopott tárgy ennek értéke kilencszeresével, a diakonustól ellopott tárgy ennek értéke hatszorosával térítendő meg és így tovább *Wittraed* kódexében. ki, úgy látszik, 691 körül kezdett uralkodni, számos törvény foglalkozik egyházi ügyekkel, melyeken azon elv vonul keresztül, hogy az egyháznak adómentességi jogot kell élveznie és hogy a papság által vagy ellen elkövetett vétségek külön szempontok szerint ítélandók el. *Ina* királynak, ki Krisztus után 688 körül lépett a trónra, híres törvényei határozott emelkedést mutatnak úgy társadalmi, mint politikai tekintetben is. A büntetőjogi tekintetek alá eső vétségekre szabott törvények mellett számos törvény foglalkozik ezek közt egyenesen egyházi ügyekkel is. Mutassák ezen törvények szellemét következő idézeteink: „Istennek szolgái tartoznak saját törvényeiket megtartani“ ; „a gyerme-

keket harmincz solidi büntetésének a terhe alatt harmincz nap alatt meg kell kereszteltetni“; „a rabszolgát, ki az Úr napján gazdájának parancsolatára dolgozik, ebből folyólag szabadon kell bocsátani“; „a szentély joga felhasználható egy bűnös életének megmentésére, de ő ezért viszonszolgálat-tal tartozik“. Több érdekes példa fordul elő a Nagybritániában a hetedik század első részében megjelent közpolgári és büntető törvénykönyvekben arra nézve, hogy az egyház és az állam hivatalos szolgálói miként büntetik meg együtt a papi egyének által elkövetett vétségeket.

A *Liber Landavensis* elmondja, hogy *Ouedeus* clandaffi püspök a hetedik század elején miként közösíti ki *Mensig* és *Morgan* glamorgau királyokat. kik, miután a püspök jelenlétében egyes szent ereklyékre barátságot esküdtek egymásnak, ezt megtörve, gyilkos harczra keltek egymás ellen és a vádlottak, ismét kibékítettvén, egy-egy darab földet ajánlékoztak oda a clandaffi püspöki székeknek. Ugyanezen munka hasonló esetet beszél el a *Gwoednerth*, gweni király által elkövetett testvérgyilkosság ügyében és *Eddius* Wilfridről írt életrajzában (Kr. u. 709.) említi, hogy Wilfrid, e szent püspök, egy alkalommal az oltár előtt állván, a nép felé fordult és „a királyok előtt előszámlálta azon földeket, melyeket korábbi királyok adományoztak az egyháznak és azon szent helyeket, melyeket a brit papság, az ellenség elől menekülvén, hátrahagyni volt kénytelen“. Ebből arra lehet következtetni, hogy az angol-szász királyok tehát újra megajándékozták a brit egyházat azon földekkel, melyek ennek korábban már birtokában voltak.

Csiky Lajos.